

LIBRIS

We know
books

D. BOURDIN, G. GUISLAIN, P. JACOPIN,
J.M. NICOLLE, G. WINTER

100

TEME DE CULTURĂ GENERALĂ DIN ISTORIA GÂNDIRII

Traducere din limba franceză de
DANIEL ADRIAN OLARU

EDITURA ORIZONTURI

PARTEA I. MOȘTENIREA GÂNDIRII GRECEȘTI

ȘI LATINE.....	5
Moștenirea antică	6
Cetatea greacă și cetatea romană	10
Imperium roman.....	16
Retorica	19
Apariția filozofiei.....	24
Moravurile antice	30
Atrizii și labdacizii	36
Apollo	41
Dionysos	44
De la tragedia greacă la tragicul occidental	47
Lectura modernă a miturilor: de la echivoc la interpretare	52
Ideea de renaștere.....	58

PARTEA A II-A. CONTRIBUȚIA IUDAISMULUI,

A CREȘTINISMULUI ȘI A ISLAMULUI.....	61
Moise singur.....	62
Cele trei monoteisme	63
Moise.....	72
Contribuția islamului medieval.....	75
Creștinismul, ruptură sau continuitate cu Antichitatea?	80
Primele concilii	85
Creștinismul medieval.....	88
Augustinism și tomism	95
Erasmus.....	98
Reformă și contrareformă	101
Credință și rațiune	106
Religie și modernitate	111

PARTEA A III-A. ETAPELE CONSTITUIRII ȘTIINȚELOR

EXACTE ȘI A ȘTIINȚELOR UMANISTE	117
Pasteur și știința umanistă	118
Demersurile matematice	119
Sistemele astronomice ale Renașterii.....	124
Cazul Galilei	129
Metoda experimentală.....	132
Apariția clinicii medicale	137

Problema evoluției	140
Modele și teorii	145
Istoria	148
Regulile metodei sociologice	153
Psihanaliza	156
Științele limbajului	161

PARTEA A IV-A. PROGRESUL TEHNOLOGIC ȘI IDEEA

DE PROGRES	165
Arta mătășii	166
Prometeu și Orfeu	167
Umanismul Renașterii	170
Montaigne și scepticismul	173
Marile mutații tehnologice	178
Esența tehnicii	183
Munca	188
Tehnologiile transiterii cunoașterii	193
Pozitivismul	196
Utopia	199
Modernitatea ca ideologie	202
De la credința în progres la criticile progresului	205

PARTEA A V-A. SOCIETATEA, DREPTUL ȘI STATUL

MODERN	211
Pro și contra	212
Machiavelli	213
Teoriile contractului social	216
Teoriile statului	221
Marxismul	224
Curentele marxiste după Marx	229
Națiune și curente naționaliste	234
Problemele democrației	237
Despre originea și funcțiile dreptului	242
Noțiunea de drept natural	247
Dreptul pozitiv	250
Raționalitatea dreptului	253

PARTEA A VI-A. REPREZENTĂRILE EULUI ȘI

PROBLEMA SUBIECTULUI ÎNCEPÂND CU	
RENAȘTEREA	257
Narcis și subiectul modern	258
Eul la Montaigne și la Pascal	259

Cogito-ul cartezian	264
Eul și „principiile morale ale marelui secol”	269
Tensiunile eului libertin	272
Romantism și individ	275
Subiectele în fenomenologie	278
Libertate și subiectivitate la Sartre	283
Deconstrucția contemporană a subiectului	286
De la eul lui Freud la subiectul lui Lacan	291
Subiectul scrierii	296

PARTEA A VII-A. EPOCA LUMINILOR ȘI DESTINUL EI..... 301

Bucuria burgheză	302
Ce reprezintă luminile?	304
Spiritul filozofic	309
Empirism, raționalism și criticism	312
Receptarea operei lui Rousseau	317
Religia naturală	320
Râsul lui Voltaire: o armă de luptă	325
Diderot și enciclopediștii	328
Condorcet	331
Operă, lumini și umbre	334
Epoca luminilor și politica	337
Bilanț, posteritate, critică a luminilor	340

PARTEA A VIII-A. CÂTEVA CURENTE ARTISTICE ȘI ESTETICE ÎNCEPÂND DIN EPOCA RENAȘTERII..... 345

Arta și viața	346
Între cer și pământ, individul în arta secolului al XV-lea	347
Tema teatrului în secolele XVI și XVII	350
Clasicismul Renașterii	353
Barocul	358
Formele esteticii clasice	363
Romantismul: mistică și cunoaștere	366
Spații romantice și roman ca parcurs al lumii	371
Arta pentru artă și estetica sinuozității	374
Realism și naturalism: un pariu imposibil	377
Revoluțiile în pictură începând cu secolul al XIX-lea	380
Noul roman	385
Artistul	388

PARTEA A IX-A. CURENTE CONTEMPORANE DE

GÂNDIRE	393
Elogiu adus politicii și discursului	394
Din secolul XIX până în secolul XX: modernitatea, criza spiritului și câteva certitudini	395
Viața intelectuală	398
Conștiința tragică a istoriei și implicarea scriitorului	403
Existențialismele	408
Structuralismul	413
Filozofia analitică	418
Ricœur și hermeneutica	421
Filozofia politică actuală	424
A estima complexitatea	427
Valori și adevăr	430
Științele umaniste, identitățile culturale și cultura de masă	435
De la postmodernitate la mondializare	440
Aparențe și reprezentări ale puterii	445

P. Valéry, arătându-se fascinat de ruinele civilizației, evidențiază, în numeroase texte din lucrarea Varietăți, permanența valorilor atât din Occident, cât și din țările pe care le-a marcat prin cultura sa, a căror origine o vede într-o triplă moștenire: cea greacă, a Romei și a creștinismului.

Voi considera europene toate popoarele care au suferit în cursul istoriei cele trei influențe mai sus menționate.

Prima influență este cea a Romei. Peste tot unde Imperiul Roman a dominat și peste tot unde puterea sa s-a făcut simțită; și chiar peste tot unde Imperiul a inspirat teamă, admirație și invidie; peste tot unde greutatea spadei romane, *gladius*, s-a făcut simțită; peste tot unde măreția instituțiilor și a legilor, unde aparatul și demnitatea magistraturii au fost recunoscute, copiate, uneori, chiar imitate în mod ciudat – în toate acestea există ceva european. Roma reprezintă modelul etern al puterii organizate și stabile.

Nu cunosc motivele acestui mare triumf și este inutil să le căutăm, la fel cum e în zadar să ne întrebăm cum ar fi evoluat Europa dacă n-ar fi devenit romană.

Singurul fapt care prezintă interes este acțiunea civilizatoare a romanilor, respectiv amprenta uimitor de durabilă pe care a lăsat-o, asupra atâtor rase și generații, această putere superstițioasă și rațională, această putere impregnată în mod curios de un spirit juridic, militar, religios, formalist, care a impus, în primul rând, popoarelor cucerite binefacerile toleranței și ale unei administrații optime.

A urmat apoi creștinismul. Se știe cum s-a răspândit acesta, puțin câte puțin, în chiar spațiul cuceririi romane. Dacă exceptăm Lumea Nouă, care nu a fost creștinată, cu atât mai puțin populată de către creștini; dacă exceptăm Rusia, cea mai mare parte a acesteia ignorând legea romană și imperiul lui Cezar, observăm că întinderea religiei lui Hristos coincide chiar și astăzi, aproape exact, cu cea a domeniului autorității imperiale. Aceste două cuceriri, atât de diferite, prezintă totuși o asemănare, iar această asemănare contează. Politica romanilor, care a devenit de-a lungul timpului mai suplă și mai ingenioasă, iar suplețea și ușurința au crescut pe măsura slăbirii puterii centrale, mai exact în funcție de suprafața și eterogenitatea Imperiului, a introdus în sistemul de dominare a popoarelor de către un popor o noutate absolut remarcabilă.

La fel cum Orașul prin Excelență a admis, în cele din urmă, în sânul său aproape toate credințele și a naturalizat zeii cei mai îndepărtați și mai heterocliți, cât și cultele cele mai diverse, guvernul imperial, conștient de prestigiul atribuit numelui de roman, nu s-a temut să confere cetățenia romană,

titluri și privilegiile afiliate acestui nume, *civis romanus*¹, unor oameni de toate rasele și de toate limbile. Astfel, prin influența Romei, pe de o parte, zeii au încetat să fie legați de un trib, de o localitate, de un munte, de un templu sau de un oraș, pentru a deveni universali și, într-un fel, comuni; iar pe de altă parte, trebuie să se înțeleagă că rasa, limba și calitatea de învingător sau de învins, de cuceritor ori de cucerit au fost înlocuite de alte criterii juridice și politice uniforme, accesibile tuturor. Însuși împăratul poate fi gal, sarmat, sirian și se poate închina unor zei străini... Iată o noutate politică imensă.

Conform cuvântului Sfântului Petru, deși era una dintre puținele religii rău văzute la Roma, acest creștinism, apărut în sânul națiunii evreiești, se întinde, la rândul său, în sfera oamenilor de orice rasă; el le conferă prin botez noua demnitate de creștin, așa cum Roma conferea inamicilor săi de odinioară cetățenia romană. El se extinde puțin câte puțin în stratul puterii latine, se modelează după formele imperiului. Ba chiar adoptă din acesta diviziunile administrative (în secolul al V-lea, *civitas* desemna orașul episcopal). El ia tot ce se poate de la Roma. Își stabilește aici capitala, și nu la Ierusalim, împrumută limbajul de la aceasta. Un om născut la Bordeaux putea fi cetățean roman și chiar magistrat, dar și episcop al religiei noi. Un gal, care era prefect imperial, scria în latina pură frumoase imnuri întru gloria fiului lui Dumnezeu, care s-a născut evreu și supus al lui Irod. Iată deja un european aproape deplin. Un drept comun, un zeu comun; același drept și același zeu; un singur judecător pentru timp, un singur Judecător pentru eternitate.

Dar, în timp ce cucerirea romană nu a avut în vedere decât omul politic și nu a dominat spiritele decât în privința obișnuințelor lor exterioare, cucerirea creștină vizează și atinge progresiv conștiința profundă.

Religia lui Hristos a vrut să facă universală această conștiință și, în acest sens, i-a impus niște modificări extraordinare, a căror amploare nici măcar nu reușesc să mi-o reprezint. Nici măcar nu vreau să încerc să vă expun în ce mod formarea europenilor a fost extrem de influențată de religia în speță. Mă simt constrâns să rămân doar la suprafața lucrurilor. De altfel, efectele creștinismului sunt bine cunoscute.

Vă amintesc doar câteva dintre trăsăturile acțiunii lui; mai întâi, creștinismul aduce o morală subiectivă, dar mai ales impune unificarea morală. Această nouă unitate se juxtapune unității juridice instaurate de dreptul roman; altfel spus, pe de-o parte, dreptul roman aduce o unitate juridică; pe de altă parte, creștinismul aduce o morală subiectivă și mai ales unificată. Există, astfel, o dublă tentativă de unificare: analiza (dreptului și a moralei) încearcă să unifice regulile (prescripțiile).

¹ Numele *civis romanus* îi desemna pe acei locuitori ai imperiului care se bucurau de *jus italicum*, adică de cel mai înalt grad de jurisdicție, de protecție judiciară, prevăzute de legislația romană. (nota trad.)

Să mergem mai departe.

Noua religie solicită examinarea sinelui. Am putea spune că ea face cunoscută oamenilor din Occident această viață interioară, pe care hindușii o practicau deja, în felul lor, de secole; de asemenea, misticii din Alexandria, tot în felul lor, au recunoscut-o, au simțit-o și au aprofundat-o.

Creștinismul propune spiritului problemele cele mai subtile, cele mai importante și chiar cele mai fecunde. Fie că este vorba despre valoarea mărturiilor; de critica textelor, a surselor și a garanțiilor cunoașterii; fie despre distincția dintre rațiune și credință, despre opoziția existentă între ele, despre antagonismul credință/acțiune și operă; sau fie că este vorba despre libertate, despre servitute, despre mântuire; ori despre puterea spirituală și cea materială și despre conflictul lor mutual, despre egalitatea oamenilor, despre condiția femeii – și multe alte lucruri pe care nu le cunosc –, creștinismul educă, excită, face să acționeze și să reacționeze milioane de spirite timp de secole.

Cu toate acestea, nu suntem încă pe deplin europeni. Lipsește ceva structurii noastre; ne lipsește această minunată modificare căreia îi datorăm sentimentul ordinii publice și cultul cetății și al justiției pământești; și nu profunzimea sufletelor noastre, idealismul absolut și sensul unei justiții eterne; ne mai lipsește această acțiune puternică și subtilă, căreia îi datorăm nivelul optim al inteligenței, finețea, soliditatea cunoașterii, precum și claritatea, puritatea și superioritatea artei și literaturii noastre; din Grecia ne vin toate aceste virtuți.

Mai trebuie să admirăm cu această ocazie rolul Imperiului Roman. El a cucerit pentru a fi cucerit. Penetrat de Grecia, penetrat de creștinism, el le-a oferit un teren imens, pacificat și organizat; a pregătit locul și a modelat forma în care ideea creștină și gândirea greacă trebuiau să se strecoare și să se combine atât de curios între ele.

Ceea ce noi datorăm Greciei este, poate, ceea ce ne-a deosebit cel mai profund de restul omenirii. Îi datorăm disciplina Spiritului, exemplul extraordinar de perfecțiune în toate disciplinele. Îi mai datorăm o metodă de gândire care tinde să raporteze toate lucrurile la om, la omul complet; omul devine pentru sine un sistem de referințe la care toate lucrurile trebuie, în cele din urmă, să poată fi aplicate. A spus-o și Protagoras, citat de Platon: „Omul este măsura tuturor lucrurilor.” El trebuie deci să-și dezvolte toate laturile ființei și să le mențină într-o armonie la fel de clară și, de asemenea, pe cât posibil aparentă. El trebuie să-și dezvolte corpul și spiritul. Cât despre spiritul însuși, acesta se va apăra de excesele, de reveriile sale, de producția sa vagă și pur imaginară, printr-o critică și o analiză minuțioasă a judecăților lui, printr-o diviziune rațională a funcțiilor sale, prin reglarea formelor.

Din această disciplină trebuia să apară știința. Știința noastră, adică produsul cel mai caracteristic, gloria cea mai sigură și mai personală a spiritului nostru. Europa este înainte de toate creatoarea științei. Au existat arte în toate țările, dar adevăratele științe sunt apanajul Europei.

Fără îndoială, exista, înaintea Greciei, în Egipt și în Caldeea, un fel de știință ale cărei rezultate pot părea încă remarcabile: dar era o știință impură, ce se confunda cu tehnica unei oarecare meserii, care cuprindea, odinioară, preocupări foarte puțin științifice. Observația a existat mereu, la fel cum raționamentul a fost folosit întotdeauna. Dar aceste elemente esențiale nu au un preț și nu obțin un succes sigur decât dacă alți factori nu le vor perverti folosirea. Pentru a construi știința noastră, a trebuit să-i fie propus un model relativ perfect, să-i fie oferită o primă operă drept Ideal, iar acesta să aibă toate precizările, toate garanțiile, toate frumusețile, toate caracterele solide, și să definească o dată pentru totdeauna conceptul însuși de știință: o știință care nu se referă decât la ea însăși, de fapt, o construcție ideală și independentă de orice element exterior sieși.

Geometria greacă a reprezentat acest model incoruptibil, nu numai un model propus oricărei cunoașteri ce vizează perfecțiunea, dar chiar un model incomparabil de calitate dintre cele mai specifice intelectului european. De fiecare dată când mă gândesc la arta clasică, nu pot să nu iau drept exemplu monumentul geometriei grecești. Construcția acestui monument a solicitat aptitudinile cele mai rare și cel mai adesea incompatibile. Oamenii care l-au înălțat erau muncitori încercați și perseverenți, care gândeau profund, dar erau și artiști dotați cu finețe și cu un sentiment excelent al perfecțiunii.

Gândiți-vă la subtilitatea și la voința ce le-au fost necesare pentru a înfăptui adaptarea atât de delicată, de improbabilă, a limbajului comun la un raționament precis; gândiți-vă la analizele făcute operațiilor motrice și vizuale foarte complexe; și cum au reușit să realizeze o analogie clară a acestor operații cu proprietățile lingvistice și gramaticale. Ei au acordat încredere cuvântului și combinațiilor lui pentru a fi conduși, cu siguranță, în spațiu. Fără îndoială, acest spațiu a devenit o pluralitate de spații; negreșit, el s-a îmbogățit în mod deosebit, și, în mod cert, această geometrie, ce părea atât de austeră odinioară, a lăsat să i se întrevadă destule dintre defectele profunde. Am examinat-o atât de amănunțit, încât acolo unde grecii vedeau o axiomă, noi vedem o duzină.

Știm că fiecare dintre aceste postulate introduse de ei poate fi substituit cu alte câteva, obținând, astfel, o geometrie coerentă și uneori utilizabilă din punct de vedere fizic.

Gândiți-vă însă la noutatea pe care a reprezentat-o această formă aproape solemnă și care, în reprezentarea sa grafică generală, este atât de frumoasă și de pură. Gândiți-vă la această magnifică diviziune de momente a Spiritului, la această ordine minunată în care fiecare act rațional este plasat cu claritate, separat la fel de clar de altele; acest fapt ne face să ne gândim la structura templelor, o mașină statică ale cărei elemente sunt toate vizibile și își declară în totalitate funcția.

Valéry, P., „Mais qui donc est européen?”, *Variété, I, La crise de l'esprit*, Paris, 1978, Gallimard, Coll. Idées.

CETATEA GREACĂ ȘI CETATEA ROMANĂ

Cetatea greacă și cea romană reprezintă cele două modele antice esențiale, aflate la originea culturii europene, din punctul de vedere al valorilor politice, juridice, al imaginarului și al reprezentărilor.

1. GENEZA GRECIEI CLASICE

A ~ Rațiune și discurs

■ În secolul al V-lea î.Hr. au fost puse **bazele democrației**: extinderea cetățeniei la numărul restrâns de oameni liberi, însușirea de a delibera și de a stabili legile. Rațiunea, discursul (*logos*), legea devin mai importante decât mitul.

■ Herodot și Tucidide, autorul lucrării *Războiul peloponesiac*, ilustrează un anumit raționalism istoric. Rațiunea pare să se impună în demersul filozofic și politic. *Logosul* exprimă o ordine rațională, capabilă să intelectualizeze lumea, s-o facă inteligibilă, din punct de vedere platonician.

B ~ Ideologia cetății și practica democratică în curs de apariție

■ Pentru greci, locul propice al omului este în Univers, el își făurește posibilitățile în cadrul realității organice a cetății, expresie a cosmosului circular, conform lui Jean-Pierre Vernant. Ideea omului ca microcosmos va reapărea în secolul al XVI-lea. Justiția, cultura, legile reprezintă expresia ordinii naturale.

■ Potrivit fundamentelor instituționale ale democrației în curs de apariție, cetățenii **liberi și egali** în fața legii (*nomos*) trebuie să acceadă în mod egal la funcții publice, să delibereze și să se exprime liber (*isegoria*), să discute și să voteze legile, să-i aleagă pe magistrați. Toți trebuie, efectiv, să participe. Puterea rezidă în *demosul*² activ. Pericle a amintit atenienilor că un om care nu se amestecă în politică este inutil. Dracon, Solon, în secolul al VII-lea î.Hr., apoi Pericle, în secolul al VI-lea î.Hr., au fost inițiatorii acestui sistem; oamenii se reuniau în *agora*, a fost formată Înalta adunare ateniană, care era o adunare deliberativă. Puterea trebuie să fie **împărțită, controlată**, iar deciziile publice să fie conforme cu legile suverane. Pentru Finley, în *Democrația antică și democrația modernă*, puterea reprezintă o primă experiență de democrație directă. Democrația locală va fi la fel de practică pentru popoarele nordice, celtice și germanice.

² În limba greacă, *demos* înseamnă „popor”.

■ Exercițarea responsabilității ține cont de condiția economică a fiecăruia. Cei mai săraci primesc indemnizații, activitățile politice nu trebuie să genereze, în teorie, niciun profit. Cetățenii înstăriți, dar necorupți de bogăție, sunt, conform lui Aristotel, cei mai calificați pentru exercițiul politic. În spiritul democratic, puterea nu va fi confiscată de niște „experti”.

2. PLATON, SOFIȘTII ȘI DEMOCRAȚIA

■ Platon și sofiștii contestă democrația conform unor puncte de vedere distincte. Pentru sofiști, legea nu are un caracter formal, justiția este nedreaptă. Ei preferă o filozofie a naturii ca mișcare și dezordine, fapt ce justifică forța.

■ După o perioadă de prosperitate (450–430 î.Hr.), Platon este contemporan cu declinul cetății și constată eșecul acesteia, în sensul că ea nu s-a putut menține pe bazele inițiale ale constituirii sale: „Toate regimurile existente sunt, după părerea mea, rele” (*Republica*, VII). Pentru el, opinia care domnește în democrație este sinonimă cu dezordinea și cu incompetența: „Cum ar putea masele să conducă cetatea pe drumul cel bun?” (Euripide). Expresie a interesului sensibil și divers, opinia nu ar trebui, de drept, să facă legea. De unde și critica la adresa democrației. Platon îi contestă, de asemenea, pe sofiștii care exclud orice consens și orice ordine. El vrea să facă legitime legea și discursul politic. Legea trebuie formată și luminată – educația reprezintă o temă platoniciană. O putere luminată și sfătuită, preocupată de justiție și de rațiune, ar fi un bun ideal politic, în absența filozofilor-regi. Acest ideal va fi reluat de Erasmus. O elită filozofică, specializată în Universal și detașată de interesul material, de opinie, trebuie să se orienteze spre rațiune și adevăr, să precizeze cele mai bune scopuri. Această „competență”, acest idealism se deosebesc total atât de „comunismul primitiv”, cât și de tehnocrația gestionară contemporană.

3. CETATEA ROMANĂ: STRUCTURI POLITICE

A ~ *Senatus populusque romanus*³

■ La origine, Roma cunoaște un sistem de tip familial: ea este dominată de oameni (*gentes*) proveniți din diferitele sate. Or, puțin câte puțin, acești oameni primitivi vor deveni un popor (*populus*). Mitul fondator situează întemeierea Romei în anul 753 î.Hr., de către Remulus și Romulus. Se

³ SPQR, sau în Roma antică scris și S•P•Q•R•, adeseori în timpuri moderne, S.P.Q.R. sau S. P. Q. R., este un acronim și o prescurtare pentru expresia din limba latină, *Senatus Populusque Romanus* („Senatul și poporul roman”), referindu-se la guvernul Republicii romane și fiind folosit ca semnătură oficială guvernamentală.

interzicea intrarea oamenilor înarmați în acest perimetru sacru, unde Dreptul și Umanismul trebuiau să primeze în detrimentul forței. *Urbs*, cuvânt învecinat cu *orbis*, desemnează un oraș.

■ Structura socială urmează tripartiția indo-europeană: pentru funcția suverană, regii-preoți, apoi războinicii, în sfârșit, țăranii, cetățeni cu legitimitate deplină (*Quirites*). Spre anul 530, regele Servius Tullius încredințează sarcinile militare celor mai înstăriți sau cel puțin micilor proprietari, îndepărându-i pe cei mai săraci. De unde sensul modern al substantivului *classis*, la origine însemnând „înrolarea trupelor”.

■ Odată încheiată monarhia, Roma traversează o gravă criză politică, ce va dura până la sfârșitul secolului al IV-lea și în urma căreia vor apărea atât magistraturile, cât și libertățile republicane. Patriciatul, compus din primele o sută de familii instalate și ulterior mărite la nesfârșit, formează o aristocrație pământească. Patricienii constituie o adevărată castă endogamică, în timp ce restul cetățenilor formează poporul (*populus*), concept distinct de Senat. Plebea se vrea *populus*, în acord cu patricienii.

■ Cetatea romană realizează acest ideal antic: înțelegerea între țărani și soldați, între căpetenii și mulțime, primordialitatea virtuții asupra banilor, integrarea totală a poporului (*populus*), superioritatea celor două noțiuni, de cetățean și de magistrat. Senatul era o adunare formată din oameni demni de venerație, șefi ai unor mari familii, *optimates*⁴ și *patres conscripti*⁵. Senatorii aveau ca misiune protejarea legilor tradiționale, exercitarea unei tutele asupra adunării curiilor⁶, ratificându-le actele, apoi „protejarea poporului” prin exercitarea virtuții și a moderației. Cei care favorizau poporul, *populares*⁷, le opuneau un ideal de egalitate socială. În epoca monarhică, organele puterii cuprindeau adunările poporului sau *Cornices curiates*, dominate de patricieni. Odată cu Republica, tribunii plebei apărau revendicările populare. Mai târziu, va fi instaurată o opoziție clasică între apărătorii proletariatului urban și conservatori, în favoarea vieții rurale și a proprietății mijlocii.

B ~ Echilibrul puterilor

■ Așa cum explică Polybius, autorul lucrării *Istoria romană*, Roma are cea mai bună constituție posibilă. În ea coexistă trei tipuri de puteri: unele apărute din monarhie și care revin consulilor; altele sunt acordate oligarhiei

⁴ *Optimates*, sau „oameni buni”, constituiau facțiunea aristocratică a Republicii Romane târzii. Ei doreau să limiteze puterea adunărilor populare și să fie extinsă puterea Senatului, care era privit a fi mai stabil și mai dedicat bunăstării Romei.

⁵ Senatori.

⁶ Diviziune a tribului la romani.

⁷ *Populares*, singular *popularis*, au fost liderii aristocratici în Republica Romană târzie, care tindeau să folosească adunările poporului într-un efort de a desființa monopolul deținut de *nobiles* și *optimates* asupra puterii politice.

senatoriale; în sfârșit, garanțiile democratice sunt rezervate poporului, deoarece acesta alege magistrații și poate să voteze legi sau să anuleze deciziile Senatului. La Roma, unitatea poporului (*populus*) a depășit diviziunile și conflictele de clasă.

■ Roma își datora forța tocmai acestei Constituții mixte. Polybius (201–120 î.Hr.) i-a influențat pe cei care erau în căutarea unei teorii a celei mai bune guvernări.

■ După Republică, regimul următor, Imperiul cu Octavian-Augustus, în urma mai multor ani de războaie civile și de triumvirate, pare inspirat de idealul lui Cicero. Dar, de fapt, el concentrează, personalizează, apoi divinizează puterea, limitează libertățile republicane.

4. CIVISM. EXERCİTIU POLITIC ȘI VALORI MORALE

Structurile politice ale cetății romane nu pot fi în niciun caz disociate de un ansamblu de valori morale. Polybius definește scopul politicii: dobândirea virtuții și a înțelepciunii. El stabilește distincția dintre privat și public, esențială în dreptul roman, și este favorabil unei combinații echilibrate de instituții, capabilă să reziste declinului de care se temea adesea, și evocat de Platon și Aristotel, în tipologia lor de puteri.

A ~ Cicero și idealul *princeps*-ului

■ Valorile morale sunt indispensabile exercitării civismului. Implicarea politică permite, oare, producerea bucuriei și atingerea păcii sufletului?

Pentru filozofia politică la Roma, rolul lui Cicero (106–43 î.Hr.), autor al lucrărilor *De Republica*, *De Legibus*, *De officiis*, este incontestabil și fundamental. Inițial „om nou”, ostil aristocrației, Cicero afișează ulterior un anumit conservatorism antipopulist, temându-se de despotismul popular, ochlocrația, puterea celor săraci. Apropiat de stoici, el crede în existența „legii naturale”. Prin aceasta, omul este legat de divinitate, iar oamenii sunt legați între ei, ca și cum ar aparține aceleiași cetăți, *cosmopolis*, Universul.

■ O altă temă capitală este cea a republicii, sau *respublica*⁸: „lucrul public” este bunul poporului, o comunitate unită de aceeași lege (*juris consensu*) și de interese identice (*utilitatis communione*). Orice democrație depinde de echilibrul dintre libertatea (*libertas*) poporului, puterea magistraților (*potestas*), aprobarea (*auctoritas*) „oamenilor de bine”, autoritatea morală a ceea ce „face autoritate”.

■ Republica fiind amenințată, spre anul 50, Cicero se întreabă cum poate fi salvată: el dorește nespus prezența și arbitrajul celui mai bun cetățean,

⁸ Cuvântul „republică” derivă din termenul latin *res publica*, însemnând „lucru public”.

princeps-ul înțelept și moderat, tutor și apărător al lucrului public. Ca și stoicii, Cicero afirmă că înțeleptul trebuie să practice repaosul cât mai puțin posibil și să respecte datoria de a se implica, urmând virtutea și exercitând o voință dreaptă.

■ A juca un rol în viața publică reprezintă o datorie morală și permite exercitarea a ceea ce este mai bun în sine, ceea ce numim în latină *Cursus honorum*⁹. Cel mai bun cetățean, reunind competența și autoritatea, este filozoful-rege. Scopul statului constă în promovarea unei vieți fericite în cetate. La fel, Seneca, înainte de a reflecta asupra absenței acesteia în epoca lui Nero, recomandă călduros implicarea.

B ~ Scepticism și *otium*

■ În sens invers, în poemul său, *De Rerum Natura* (*Despre natura lucrurilor*), Lucrețiu (99–55 î.Hr.) insistă asupra bunei înțelegeri, cât și asupra disprețului față de ambiții și cupiditate, care declanșează discordia. Oamenii mari ai acestei lumi provoacă invidia (*invidia*). Acest fapt constituie, pentru epicurieni, un motiv bun să caute izolarea, neimplicarea, timpul liber studios sau tihna (*otium*), să se teamă de exercițiul politic, adesea artificial și superficial.

■ Lucrețiu contestă ideea unei sociabilități naturale, opunându-se, astfel, lui Aristotel. Un anumit scepticism nominalist îi desparte pe epicureici de cetate, aceasta fiind de altminteri ordinea firească a lucrurilor, după stoici, Aristotel și Cicero. Chiar un stoic, precum împăratul Marc Aureliu, atrăgea atenția asupra reprezentărilor înșelătoare ale puterii, sursă de dependență și de alienare.

Dreptul roman va permite întemeierea legitimității statului-națiune în Franța. Dar Roma a lăsat, de asemenea, prin testament un anumit ideal: virtutea și dezinteresul oamenilor de bine, politica privită ca o datorie morală, sensul justiției, valori reluate și idealizate de Rousseau în *Discurs asupra științelor și artelor*, cu prozopopeea¹⁰ lui Fabricius. Revoluția Franceză reia modelul roman al civismului și formele estetice antice. Universalismul roman, diferit de cetățile grecești, unități particularizate, permite un model de civilizație și de integrare în Mediterana. Imperialismul va fi reluat în modernitate de fascismul italian.

Morala stoică va inspira numeroase figuri literare, ca în eroismul cornelian. Elocvența, genul oratoric, referirile la istoria romană vor fi stabilite în științele umaniste clasice. Aflată la putere timp de o mie de ani (din anul

⁹ *Cursus honorum* reprezintă idealul vieții politico-sociale a oricărui cetățean roman din Roma republicană. În mod concret, înseamnă „ierarhia funcțiilor publice” (magistraturi), pe care le puteau deține cetățenii.

¹⁰ Figură retorică prin care autorul pune să vorbească o persoană absentă, defunctă sau un personaj alegoric.

753 î.Hr. până în 410 d.Hr.), Roma a fost, în sfârșit, referința emblematică a meditației asupra apogeului și a declinului imperiilor, pentru Du Bellay sau Montesquieu, de exemplu.

Bibliografie

Michel, A., *Histoire des doctrines politiques à Rome*, Paris, 1971, PUF, Que sais-je?, nr. 1442.

Dautry, J. și Maisani, O., *Guide romain antique*, Paris, 1966, Hachette.

► A se vedea Partea I – Text 1: J.-P. Vernant *Les Origines de la pensée grecque*, IV; text 2: Titus Liviu, *Istoria romană*; text 3: Aristotel, *Politica*.
